

ČARŠIJA I KULTURA¹

... Kultura je jedna velika briga, ali ja sam od te velike brige izabrao samo jednu, hoću da kažem kako ona putuje, kako izvire i kako se rasprostire. Pa ako hoćete odmah sa primerima da otpočnemo. Godine 1874. vlast moga sela pozvala je ondašnjeg inženjera kruševačkog (a sadašnjeg ministra) g. Nikolu Pašića, da mu trasira jedan put od mehane do crkve — zvani »crkveni put«, koji iznosi svega 6 km. Inženjer je trasirao put, seljani su poslušali svoju vlast i odmah nasuli taj put. Videći tako lep put, oni se rešiše da naspu i ostale puteve u selu, od kojih imadoše da zaspu prvo jedan najduži, pa ostale redom. Ali ga ne nasuše. Pa su rešili da ga naspu 1880. godine al ga nisu nasuli; pa su rešili da ga naspu 1884. godine al ga nisu nasuli; pa su rešili da ga naspu 1890. godine, al ga nisu nasuli; pa su rešili da ga naspu i razmerili ga na deonice 1898. godine, al ga nisu nasuli; pa su rešili da ga naspu 1902. godine al ga nisu nasuli; pa su rešili da ga naspu 1907. godine, al ga nisu nasuli; pa su... itd. Sinoć kad sam otišao u sudnicu poslom, zatekao sam kmeta, gde nešto žurno piše. Pitam ga šta piše, on mi veselo odgovori: »Oćemo da ispunimo tvoju želju, pozivam ljude za sutra da naspemo onaj put.« I meni je sada žao što nisam danas bio tamo da prisustvujem nisipanju toga puta, koj je čekao to izvršenje 37 god.!

Eto kako putuje kultura! Kad je za jedan put seoski trebalo premišljanja i pogurkivanja 37 godina, koliko li treba za druge kulturne tekovine? Zamislite jednu livadu odavde do Carigrada, sto godina neorana, pa da je oru dve mršave krave, upregnute u drveni plug, i opet bi one pre doprle do Carigrada, nego kultura. Pa što kultura neće da putuje ona ne može ni ići bez ljudi, ali je nesreća što ljudi ne primaju kulturu. A rado govore o kulturi. Meni se čini da niko više ne govori o kulturi od nas Srba, niko se sporije ne razvija kulturno kao mi. Ja neću da iznalazim uzroke, koji prouzrokuju tu našu tromost, ali hoću da imenujem fakat, koji to potvrđuje. Jedan od takvih fakata je ovo što mi danas radimo. Jer da smo bili svesni svojih kulturnih dužnosti, zar bi morali ljudi dolaziti čak iz Beograda da nas guraju da radimo ono, što nam je odavno bila dužnost da radimo.

¹) Predavanje (skraćeni tekst) održano januara meseca 1909. godine u Kruševcu u organizaciji mesnog Odbora narodne odbrane. (Izvor: Sreten Dinić: Čaršija i kultura — knjiga za narodno prosvetivanje, izd. Rajković-Cuković, Beograd, 1923. godina). Izbor: Nebojša Popov.

Ali ima jedna »kultura«, koja juri brže nego železnica, koja ne traži nikakvu propagandu i koja sama sebe propagira. Da navedemo samo ovaj primer.

Jedna sirota devojka, čiji otac po 6 meseci u godinu kupuje hleb, a vi znate šta znači to kad seljak kupuje hleb, radila je kod mene čitavu godinu dana i spremala se za udaju. Za sve to vreme mi smo je savetovali, da za udaju sprema samo ono, što joj je najnužnije, i ona nas je slušala. Ali na naše veliko iznenađenje, na dan proševine svoje ona je izašla pred prosiocice pre podne u jednoj haljini, posle podne u drugoj! Devojka, čiji roditelji nemaju ni hleba dovoljno u kući, menja za dan dve toalete! Tad smo videli da je naše seme podalo na kamenitu zemlju! Tad smo videli da se kultura nije razvijala onako kako smo mi hteli, nego kako je htela čaršija. Tad smo videli da se sve ono što dolazi iz čaršije brže prima, nego sve drugo. Ja propovedam jednu korisnu novinu 10 godina i jedva da joj mesto osvojim u narodu, a seljanka jedanput otišla u čaršiju i primila tamo stotinu noviteta! Tad smo videli da je čaršijska kultura jača od naše i da smo mi pobeđeni! Jer smo videli, da smo imali posla sa stvorenjima niske kulture, koja prazninu svoje duše gledaju da dopune spoljašnjim bleskom. Ali zar vi mislite da je seljanka kriva za to što je tako naopako počela da razvija svoju kulturu, kad znate da je ona radila ono isto, što je videla kod svoje inteligencije? Da inteligenciji nije bila glavna briga moda i luksuz, ne bi to ni seljanci na um palo. Znači, da se kultura nije razvijala onako, kako je narodu trebalo, nego kako ju je čaršija i njena inteligencija predvodila. Mi tražimo od nje da šilje u narod nauku, ona šilje luksuze, mi tražimo kulturu, ona šilje belilo i rumenilo. Da se bolje objasnimo: jedna varoš trebaše čiste pijaće vode. Ona pronađe iz jednog brda lepu i zdravu vodu i vodovodom sprovede je u varoš. Ali cevi ne behu dobre te se usput sa čistom vodom pomeša i nečista. I tek kad mnoge bolesti zavladaše među stanovništvom, oni pronađoše da je to došlo od zagađene vode.

Zar kultura nije isto što i voda pijaća? Zar i ona ne zavisi od izvora iz kojih se toči i kanala kroz koje prolazi? Naše su varoši glavni rezervoari, iz kojih teče kultura u sela. Ali hoće često ta kulturna voda da se zagađi, pa mesto da u sela ide čista kultura, a ono idu: luksuz, raskoš i razvrat. Obično ove nečiste primese stignu pre kulture. Zato treba otvoriti oči i gledati šta dolazi iz varoši, jer nije sve zlato što se sjaji, ni šećer ono što se beli. Mi smo u tom pogledu i suviše poverljivi, priznajemo pored prave i lažnu kulturu. A to nam se u budućnosti sveti.

Pa to bi trebalo da se kaže i za ostale grane narodnog poslovanja, da im čaršija daje pravac i direktivu. Ali to ne stoji tako, čim uzmemo u obzir samo jednu okolnost. Čaršija može samo lepim snom da se zavarava, i da sebi pripisuje u us-

peh kad vidi seljaka sa većom količinom žita na trgu, nego ranijih godina, pa da misli: e he seljak za toliko u ekonomiji svojoj napredovao. Ali se tog zadovoljstva mora odmah odreći čim sazna da seljak nije doterao veću količinu žita na trg, zato što je bolje radio, nego zato što mu je bila kišovita godina, ili zato što je veći prostor zemljišta zasejao bio. To svedoči površina ziratne zemlje, koja se za nepunih 50 godina ude-setostručila u Srbiji i dala dokaza da se poljoprivreda u Srbiji razvijala ekstenzivno, a ne intenzivno. Od tih prodavaca dobra trećina seljaka nije doterala žito na prodaju, kao svoj suficit u proizvodnji, već iz nužde da u nedostatku drugih izvora okrnji od usta svojih i plati porez, ili da okiti svoju kćer ili ženu pomodarku, koje hoće na taj način da se naplaćuju za svoj trud u kopanju i žetvi, pošto im za luksuz ne dostižu ni oni prihodi, koje im Svilarско Društvo za mehurke isplaćuje svake godine, jer to ne može niko sporiti da se sva suma primljena za svilene mehurke, nikad ne odnese kući, nego za potrebne nabavke. Te su takvi domaćini, kad im i to ne dostigne, prinuđeni da krunje glavnicu svoga kapitala, da rashoduju ono, što ni jazavac iz svoje jazbine ne bi rashodovao, ni pčela iz ćelije svoje, ni miš iz laguma svoga, ni mrav iz mravinjaka svog. Prinuđeni su, dakle, da seku meso od svojih butova pa da se hrane i da toče krv iz svojih žila, pa da se poje!... Jer ti isti seljaci, koji su u jesen prodavali kukuruz po 6 dinara, dolaze u proleće na isto mesto, te ga kupuju po 12 din. predratne cene.

Izlazi, da smo mi za sto godina rada, a pod pritiskom i navalom zapadne industrije, čiji su produkti najbrže i najlakše dospevali do nas, uspeali samo to, da obučemo seljanku u šarenilo i da napravimo od nje jednu mustru bez vrednosti, a sva njena druga svojstva prenebregli smo. Drugim rečima, mi smo uzeli od kulture samo koru, ili varkom smo se varaklisali i napravili pred Evropom kulturnan narod! A kad je trebalo da u kulturnoj borbi pokažemo svoj otpor, mi smo tek onda videli da smo bili u obmani. Tad smo videli da se kultura ne razvija golim pričanjem seljaku. »Ori bolje i kopaj bolje« bez naročitog i sistematskog rada na poboljšanju poljoprivrednog rada. Učili smo seljaka da bolje ore i kopa, a svi smo bežali od toga posla. Učili smo decu da budu dobra, poslušna i poštena, a nigde im u životu nismo dokazali da se ta roba i u građanskom životu traži. Jednom reči istrošili smo silan barut a nismo dobili nijedan pogodak! I razume se, kako smo svirali, onako sad igramo. Trebalo je da dođe samo jedan profesor agrikulture iz Češke i da razgleda nekoliko naših njiva, pa da nam kaže da za sto godina nismo ništa uradili. Jer smo tražili od zemlje ono što nam ona ne može dati, jer smo zemlju samo fizički udobravali, a o hemijskim nedostacima njenim malo smo računa vodili. Ta i jedan bolesnik

se ne uzima na lečenje bez prethodne dijagnoze, a to li zemlja za obradu.

Da ne bi i dalje išlo tako, ko u klin, ko u ploču, ljudi su počeli da se udružuju i da sistematski rade na narodnom preporodaju. Sasvim opravdano, što je takav pokret našao odjek i u meni, kao narodnom učitelju, te sam samo radi toga pošao u varoš da se i ja udružim s nekim za takav cilj, da tražim pristalica, ili da budem nečiji pristalica. Seosku kulturu video sam kakva je, kad mi je trebalo da vidim varošku. Jer uzalud što se ja ovamo bakćem sam kao Rajko u Srijemu, kad se čaršija sa svojom kulturom pokazala jača od mene.

Pa, da ne mislite da sam ja zapalio fenjer kao Diogen u Atini, da tražim ljude, ja sam unapred zamislio da su u varoši svi ljudi u punom smislu ove reči. I prvi čovek na koga sam naišao, pita me »Šta radiš ti tamo učitelju, kako učiš ljude? Oni ovamo ništa ne plaćaju«. — Kad sretoh drugog, ja ga zapitah: »Hoćeš li ja i ti da radimo za dobro ove zemlje?« »A hoćeš li ti meni da potpišeš menicu?« — odgovori mi on, ja i to učinih ali sam se brzo uverio, da se moja otadžbina ništa nije uvajdila od toga, što sam ja mom prijatelju potpisao menicu, već samo on, koji je unapred akontirao sebi nagradu za patriotski rad, pa na njega nije više ni mislio. Sretoh trećeg i predložih mu ono isto što i drugom. On se samo slatko nasmeja i ode. Četvrti me pogleda kao hijena i prođe! Peti beše toliko naduven, da mu se ja ne mogah ni približiti. A ja sa naduvenim ljudima ne umem da govorim. I tako se vratim iz čaršije nezadovoljan sa anketom. Sutradan nadoh na njoj napisano ovo: U selima vladaju tri zla: rakija, luksuz i neznanje, a u varošima pet: luksuz, pesimizam, cinizam, apatija i lažna obrazovanost. Tražio sam jednu trulu dasku u državi Danskoj i našao sam pet!

Kad ovo govorim meni pade na pamet jedan moj komšija koji i leti i zimi sedi uz vatru i čamunja. Kad ga pitam, šta radi, on odgovara: »Eto, brinem, nemam leba, nemam soli, nemam opanaka, nemam ništa«. Mogu mu ja vazdan pričati o osmejku sreće njegove, o Kosovu, o Dušanovom carstvu, mogu mu kazati i to da su Turci otvorili kapije, na Prizrenu i Skoplju, samo Srbi da prođu gološakasti, pa ga ipak ne bi mogao odvojiti od njegovog ognja. Ali to je jedan takav tip u mom selu, a koliko ima takvih tipova u varoši, koji istina, ne sede uz vatru, kao moj komšija, ali džonjaju za kafanskim stolovima po ceo dan i zlovoljno gledaju na svačiji rad, ništa ih ne oduševljava i uopšte ništa ne rade. Takvi su ljudi obično »razočarani« u radu, pa više neće da znaju ni za kakav rad. A ima ih i takvih, koji se nisu radom nikad ni oduševljavali. Kod seljaka je sasvim obratno, njega ubije grād, suša, poplava, i on je opet živ, smeje se i nada se. A jedan trgovac u varoši čim posrne, on više nije među živima. Činovnika čim penzionišu, on više ne postoji za ovu zemlju, za njega

više ne važi ni otadžbina ni patriotizam. E pa zar s takvim elementima vi mislite da izvršite onaj sveti zadatak koji se zove Ujedinjenje Srpstva? Koliko ima takvih ljudi neupotrebljivih, zarad kojih ne bi morala ni država da postoji?

Ali to još nije svo zlo od koga pati naša zemlja, kad bi i dalje ti neupotrebljivi ljudi spavali, a nikom ne smetali u radu. Nego ima ljudi kojima je malo to što oni ne rade, već ne dadu ni drugom da radi. To se vidi iz toga, što ima dosta ljudi, koji bi hteli da rade ali ne mogu da se probiju kroz šibu društvenih neradnika, kojima društvo i nehotice ide na ruku da ometaju svačiji rad. Jedan čovek ništa ne radi, a živi bezbrižno i nije ga strah za svoj opstanak od danas do sutra. Znači da u tom društvu ima uslova za neradnike i da u njemu nije razvijeno osećanje dužnosti za radom. Jedan čovek izlazi na površinu, a svi ga znaju da nema nikakve vrednosti, pa ipak mu dali mogućnost da dominira i eksploatiše celo društvo. Znači da ni to društvo nije bolje od njega kad ne ume da razlikuje zlo od dobroga i da to društvo pati od rđavog društvenog vaspitanja, koje treba da bude predmet veće brige i pažnje sviju vaspitačkih činjenica.

Jer uzalud što domaće i školsko vaspitanje odgaje i puste u svet lepo opremljenog vaspitnika, kad ga društveni talasi odmah skovitlaju i nemilosrdno bace u vrtlog društvenog brloga i mutljaga, pa ako ume da pliva, dobro, ako li ne, on potone. Kuća i škola dakle, spremaju biljke u staklenoj bašti da ih posle vetrovi bolje lome i podivljavaju! Mi se bakćemo oko domaćeg i školskog vaspitanja, a ne vidimo šta posle čini društveno vaspitanje od tih naših tekovina! Mi gledamo trn u oku dece, a ne vidimo brvno u oku odraslih građana! Zar smo se jedanput uverili i grdno razočarali u našem vaspitnom radu, kad smo videli šta je se u građanstvu izmetnulo od onaga, što smo mi u školi imali? Zar smo se jedanput u društvu sreli sa tipovima ljudskim, koji su bili u školi odlični đaci, u građanstvu odlični neradnici! Pa, to bi još i utešno bilo, kad bi se takve pojave ogledale samo na pojedinim invalidima, nego je na žalost ta bolest zahvatila celo naše društvo. Jer svuda nerad strči kao glavna odlika njegovog, koja svojoj glomaznosti potčinjava i ono malo radnih elemenata oko sebe. Svuda se ističe načelo prava, a nigde načelo rada. Svi se staleži udružuju i osnivaju družine i korporacije, samo zato da izvojuju sebi što veća prava, čija se krajnja svrha svodi na to, što manje rada i više nagrade. Svi traže veća prava, a nijedan ne traži veći rad. I to se čini u vremenu, kad naša zemlja traži veći rad nego ikad, iz prostog razloga, što sa ovakvim radom ne može da ostane među zemljama, koje brže napreduju od nje. Jer mi se ne možemo navek izgovarati našim »dojučerašnjim ropstvom«, kad se zna, da ima naroda, koji su se počeli kulturno razvijati posle nas, pa su nas pretekli.

I to bi trebalo da znaju oni, koji svima sferama

našega života vedre i oblače, to bi trebalo da zna čaršija, kroz koju prolazi kultura. Ali, kad će čaršija da misli na visoke kulturne zadatke, kad ona svakog dana ima da se seca sa seljacima. Došao seljak da pazari, pazario kod jednog gazde i izišao iz dućana, drugi ga čeka pred svojim vratima i anatemiše što nije kod njega došao da pazari. Treći ga sažaljeva što je pazario kod »derikože«, a nije kod njega »poštena čoveka«, četvrti mu psuje sve na svetu, što nije kod njega svratio. Kome ovde da veruje seljak i čemu pametnom ima da se nauči od ovakvih ljudi, koji gledaju jedan drugog da pojedu na njegovim očima? Nu to je još i dozvoljen oblik čaršijske borbe za životni opstanak, ali pitajte za seljaka, ko njega nauči da se tužaka i parniči za svaku sitnicu? Ko ga nauči da u partijskim terevenkama traži sebi jugovinu i povod za nerad? Ko ga nauči da ne priznaje ničiji autoritet vlasti? Ko ga nauči da traži od države ono, što mu ona nikad ne može dati? Kad vam na to odgovara, onda ga opet zapitajte: kako se proveo kod popa, učitelja, kapetana, sudije, advokata, trgovca itd., kad im je otišao poslom svojim? Ko mu se od njih pokazao najveći prijatelj i čime mu je dokazao to svoje prijateljstvo? Koliko se puta seljak ratosiljao čaršije i njenih stanovnika, kad je video kako je lažna i pritvorna obrazovanost, kojom se čaršija preuznosi. [...]

Vi znate šta je prethodilo oslobodenju kruševačkog okruga, znate i šta je prethodilo isterivanju Turaka iz Kruševca, ali može biti niste razmišljali o tome da je i taj zulum turski, koji je kruševačkom okrugu doneo slobode, inscenirala čaršija na licu ovdašnjih sladostrasnih begova Frenčevića i time ponovo utvrdila onu poznatu istorijsku istinu: da svi narodi i imperije, koje su propale, prvo su počele propadati od varoši i da su sve varoši razvijanjem luksuza, mekuštva, nerada i poroka uvek štetno uticale na svoj narod. Pa su to isto započele i naše varoši. Ko u to ne veruje neka pođe tragom svakog zla, otkud je došlo, pa će ga ono odvesti u sred čaršije! Prema tome je u svemu uzaludno lečenje mnogih zala u selima, kad njima koren leži u varošima. Treba prvo iskoreniti zlo iz varoši. Inače, svako zlo, koje bude snašlo narod, veći deo odgovornosti snosiće varošani, prema dosadašnjoj ulozi njihovoj. To znači, da varoši treba da rade nešto za dobro svoga naroda, pa da ne budu ubice svoga naroda. Ali svaki rad za dobro naroda treba da potiče iz viših pobuda, a ne iz ličnih. Ako se pri tome radu sukobljavaju interesi pojedina, to nije znak da se sukobljavaju i opšti interesi, jer sve ono što služi opštim interesima, u krajnjem smeru služi i pojedinačnim. A to sve znači da treba raditi.

Pa šta treba čaršija da radi te da odgovori pomenutom zadatku?

Treba da radi ono isto, što je jedan deo njenih građana odavno počeo da radi. To je ovo što ću vam sad ispričati. Putovao sam za Beograd pre

neke godine vozom. Sa mnom u vagonu sedeo je jedan profesor, moj poznanik i razgovarali smo. Pretresali smo mnoga naša nacionalna i društvena pitanja. Za sve vreme našeg razgovora, jedan nas je čovek s protivne strane pažljivo posmatrao i slušao. Najposle se umeša u naš razgovor, ali s takvim razumevanjem svake stvari, da je svaki naš pokušaj da ga uhvatimo u površnosti i šarlatanstvu ostao bezuspešan. Nije bilo pitanja u koje on nije mogao ući s punom parom svog dubokog poznavanja i shvatanja i kad smo se približili Beogradu, on nam se ipak onda predstavi kao prost radnik u državnoj markarnici! Tom prilikom on nam je ispričao o njihovom radničkom univerzitetu za koji se njihov sindikat postarao, te im pribavio najbolje profesore sa našeg Univerziteta, koji im svako veče drže predavanje iz raznih oblasti društvenih i prirodnih nauka. Ja neću da kažem da je u redovima tih ljudi sve drugo na svom mestu i da toj klasi društvenoj, kao i mnogim drugima ne trebaju nikakve reforme, ali hoću da ukažem na taj fakt: da kad ta klasa najsiromašnijih ljudi u zemlji (svih beskućnika) svojim sopstvenim sredstvima, može pristojno sebe da prosvetuje, šta li bi mogli u tom pogledu postići ostali staleži, koji raspolazu i boljim sredstvima i boljim drugim uslovima za takav rad? Pa ta njihova radnička organizacija nije zaboravila na svoje drugove u unutrašnjosti, jer im izjedna šalje knjige i listove za čitanje, namenjene radničkom staležu, tako da na toj strani imamo čitavu literaturu velikoga obima. A šta su uradili drugi staleži u tom pogledu, kad se u srazmeru dovede njihov rad sa radom ovih ljudi? Ko se zainteresovao za život ovih ljudi i čitave mase narodne, koja živi od danas do sutra, neprosvećena i nezbrinuta, i koja sama na svoj način teče svoju sreću? Ko je zavirio makar u jednu esnafsku sednicu da vidi šta te ustanove rade; koje su nekada bile glavni pokretači celokupne narodne kulture, podizale crkve, škole, bolnice za narod, sirotinjske domove itd. Današnji esnafi ne samo što ne grade to više, nego se oni izmenili u »organizacije« koje rade samo na staleškoj kulturi a nikako na opštoj. Tako i drugi staleži, rade samo na svojoj staleškoj kulturi, a opštu kulturu ostavljaju državi i opštini. Je li onda čudo što i na selu vidite uvek ličnu kulturu veću od opšte: divne kuće i okućnice, a van njih blato, urvine i propast! Jer je pod uticajem one čiršijske kulture, lične i sebične.

Ali se najzad i čaršija mora uveriti da ta kultura učeurena u ljušturama staleškim ne može nikada doneti onoga dobra, koje opšta kultura donosi. Jer, opšta kultura je u isto vreme nacionalna kultura, nacionalna kultura je u isto vreme i državna kultura. A državna kultura je jedan bedem više za odbranu od neprijatelja. Znajući da je i Narodna Odbrana za takvu kulturu ja pozdravljam takav njen rad!²[. . .]

²) isto delo, str. 7—23.

Rad na narodnom prosvjećivanju³

[...] Pitanje o narodnom prosvjećivanju bilo je predmet velike brige i pažnje svih velikih i prosvetnih ljudi kod svijetu prosvetnih naroda. Kod nas specijalno, ono je bilo pitanje nižega reda, potisnuto vazda i uvek važnijim pitanjima državnim. Iako je bilo vremena da se njemu pokloni veća pažnja, naročito od kad je naš narod uzeo na sebe dužnost da upravlja sam svojom državom i sudbinom, od kako se dakle, demokratizirao, osetila se potreba za prosvjećenošću, pa ni onda nije to učinjeno. Tek od Aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine, kada je postalo narodno prosvjećivanje životno pitanje narodno, nastala je era jednog užurbanog i bezmalo sistematskog rada na narodnom prosvjećivanju. Broj ustanova za taj cilj je to najbolje posvedočio. I to je sasvim prirodno. Svi su se narodi u časovima nacionalne opasnosti uvek latili toga najzgodnijeg oružja za odbranu: prosvete, pa nije čudo što smo i mi to uradili. Gledston je kazao: »Štampa je sedma sila u svetu.« A da šta je štampa nego oružje prosvete. I mi smo se toga oružja prihvatili kao i svi drugi.

Nu, i ako nismo ni pre sedeli skrštenih ruku radi sigurnijega uspeha u budućnosti, potrebno bi bilo sad da pretresemo stare »tevttere« i da vidimo šta smo u prosvetnom pogledu do sad uradili? I jesmo li uvideli već: da su prošla ona vremena, kada se narod, čuvajući stoku u prostranoj i pustoj dubravi, zapajao i hranio samo pezijom svoje duše i guslama. I to mu je dosta bilo. Danas se on nalazi pred surovijom stvarnošću i mora više da zna nego što je pre znao. Propala su ona vremena kada je bilo dovoljno da prosvjećeni i obrazovani ljudi budu samo oni, koji upravljaju narodom, a narod da sluša što mu se zapoveda, već je došlo vreme kad je glas naroda postao glas sina Božijeg i kad je prosveta postala svojina ne samo viših klasa društvenih, nego i širokih masa narodnih. Još pre Hrista su grčki mudraci izrekli da je znanje i mudrost od Boga dano i niko nema pravo da ih prisvaja. Prošla su vremena kad je od jedne proste seljanke jednim činom venčanja u crkvi mogla postati spremna popadija ili učiteljka. Današnja popadija i učiteljka moraju se naročito spremati za takav poziv. Prošla su ona vremena kad je seljaku dovoljno bilo da samo bude zdrav i pošten, pa da bude sve i sva u zemlji, počevši od kmeta pa do poslanika; danas se od takvoga čoveka traži da bude još i prosvjećen.⁴ [...]

[...] Zna se i to da osnovno biće svakoga čoveka čine tri činjenice: telo, duša i srce. Da bi bio čovek potpun čovek, treba podjednako da odneguje sve te tri činjenice. A šta mi radimo? Sve dajemo za telo, a tek jedan delić od toga odva-

³ izvodi iz predavanja održanog na učiteljskoj skupštini, avgusta 1912. god. u Beogradu.

⁴ isto delo, str. 52—53.

jamo za dušu i srce. To svedoči naš državni budžet od koga ni deseti deo ne dajemo za prosvetu. Ne daju bolju sliku ni naši lični budžeti. Koliko mi trošimo na svoje usavršavanje a koliko na druge životne potrebe. Naš narod voli školu, ali ipak zato u svakom trećem selu kafana je veća i velelepna od škole. Mi na priliku rado govorimo o prosvetčenosti i vrlinama, a na delu malo pokazujemo da nam to stoji i na srcu kao i na jeziku. Udite ma u koju kafanu gde sedi najotmenija inteligencija ili bar ona varoška elita, koja vodi prvu reč, pa ćete videti o čemu se najviše govori i šta se najvećma obožava: koja je ličnost milija društvu, da li ona, koja govori o radu, moralu, štednji i skromnosti, ili ona koja govori o dobrim đuvećima, čulbastijama, vinu, neradu, dobrom spavanju i koji ume dobrim laskrdijama da zabavlja društvo.⁵ [..]

Kultivisanje sela

[..]Postoje čitave teorije o tome kako da se kultivišu sela. Jedni smatraju da je dovoljno to kad se selo proglasi za varošicu i veruju da će tim proglašenjem i kultura poći tamo. Međutim, mi imamo varošice od tolikih godina, koje imaju sve drugo samo ne kulturu. Nigde više pakosti, spleta, parnice, partizanstva i čivtiza, nego u tim malim varoškim mestima, u tim varošicama, u kojima se zlo samo usavršava a nikako da umanjuje. Tu se obično namnože oni, koji traže hleb bez motike, a zna se kakvim se sredstvima oni za to služe; oni koji »sve znaju« i koje ne može niko da uči više, a koji baš kao takvi samo smetaju unošenju kulture u takva mesta. I šta dobija selo proglašenjem za varošicu: više dućana, više mehana, više špekulanata, čivta, neradnika dakle, mesto kulture dobija čivtizam. A je li to kultura? Da li selo dobija s tim bolje putove, bolju pijaću vodu i bolje druge kulturne udobnosti? Zar mi ne znamo da i bez toga proglašenja za varošicu, mi imamo bezbroj čivtinskih sela, nadočito velikih, koja imaju po nekoliko kafana i dućana i ništa drugo od kulture. Selo Grdelica imalo je pre železnice 13 kafana. Sad rade u njemu 5—6 kafana. I nigde veće omraze među ljudima nego tu i među takvima koji su stvorili tu veštačku Čaršiju. Mi smo imali prilike da vidimo takva sela u Grčkoj, gde je svaki čovek špekulant i svako dete »trgovac«. A od kulture nigde ni traga ni glasa. A uverili smo se i kod nas na bezbroj primera šta to znači kad se seljak oda špekulaciji, koliko je on tada izgubljen za poljodivrednu, i koliko je udaljen od svojih poslova. Pa što on time sebe šteti ili vadi, da ne računamo nego što i druge davi oko sebe, veštačkim podizanjem cena životnim namirnicama. Jedno goveče pazarnog dana prođe kroz nekoliko ruku takvih špekulanata, dok dođe u ru-

⁵) isto, str. 54.

ke onome, kome stvarno treba. Varoši su prepune takvih špekulanata i ljudi bez ikakve profesije, pa je ta zaraza obuhvatila i sela.

Sasvim bi druga stvar bila proglašavanjem sela za sresko mesto, jer sa tim zajedno idu i ostale institucije, koje nose kulturu i koje su stvarna kultura: sreske ekonomije, bolnice, škole itd. i činovništvo, koje je svakako kulturnije od neškolovanih čivta i špekulanata. Ali poslanici sležu ramenima i vele: ne možemo da cepkamo srezove. I na tome se završava sva briga o kultivisanju sela.

Računalo se da su učitelji i sveštenici dovoljni za kultivisanje sela. Ali da je to dovoljno bilo, onda bi sva sela bila kultivisana, koja imaju učitelja i sveštenika. Znači da treba nešto više od toga. Za kulturni rad trebaju: reči, dela i sredstva. A učitelji i sveštenici nemaju to sve troje.

Mnogi smatraju da je to dovoljno kad je obližnja varoš kulturna, pa neka okolna sela crpu iz nje kulturu za sebe! To bi značilo isto, kao i kad bi podigli električno osvetljenje u varoši pa pozvali sela: Odi narode osvetljivaj se! Drukčije se radi to kad kulturnan čovek sedi u selu i stalno nastojava da se podiže kultura, a drukčije kad on dođe jedanput, ili dva puta godišnje, ili poručuje i naređuje da se podiže kultura! Kako može jedno selo udaljeno od varoši 20, 30 i 40 km da iskorišćava varošku kulturu?⁶ [...]

Kako se prosvetljuje narod?

[...] Obrazovasmo nas nekolicina društvo za prosvetljavanje naroda i zadosmo po okolini da držimo predavanja. Dočekaše nas kao ministre: ručak, svečanost, povorka i ispraćaj vladarski! Izgledalo mi je kao da se onaj narod sav preobrazi od našeg predavanja, i kao da mi dobismo moć Hristovu da ga preobrazimo, jer za onaj trenutak hoćашe skočiti u vatru i vodu za nama. Kad sam posle mesec dana obišao to mesto da vidim rezultat našeg rada, nisam mogao sebi da verujem da sam nekad bio u tom mestu i držao predavanje. Niko ni reči o onome što smo radili. Niko i ne misli na kakvu promenu i napredak, već ti je svak produžio život kao i dotle što je živeo. Teče reka palanačka starim tokom svojim, ne pokazujući ni traga od onolikoga našega gaza. Jer onaj čevapdžija i sad isto onako lupu u prljav panj i poziva mušterije na čevapčiče, oni ladoleži čaršijski i sad se istežu po čepencima i klupama, džonjaju i čekaju da im padne sreća s neba; oni kockari kafanski i sad se kockaju po vazdan i svu noć, podvaljuju jedan drugom, pijanice i sad piju — spletkaši i dalje spletkare itd. itd. Sve je bezbrižno produžilo živeti starim životom. A naše predavanje bilo je za njih samo jedan dan svečanosti i poremećaj toka njihove reke, koja ima ko zna još koliko tako da teče.⁷

⁶) isto, str. 78—80

⁷) isto, str. 94—95.